

Lapsesõbralik õigusemõistmine – laste ja spetsialistide seisukohad ja kogemused

Kokkuvõte

Euroopa Liidu (EL) põhiõiguste hartas sätestatud õigused, mis on eriti asjakohased seoses laste õigustega kohtumenetluses. Neist kõige olulisemad on inimväärikus (artikkel 1), piinamise ning ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise keeld (artikkel 4), õigus vabadusele ja turvalisusele (artikkel 6), era- ja perekonnaelu austamine (artikkel 7), isikuandmete kaitse (artikkel 8), diskrimineerimiskeeld (artikkel 21), lapse õigused (artikkel 24) ja õigus tõhusale õiguskaitsevahendile (artikkel 47).

Laste tõhus osalemine kohtumenetluses on väga oluline, et parandada õigusemõistmist. Euroopa ja rahvusvahelistes inimõiguste õigusaktides tunnustatakse laste osalemise tähtsust. Neis kohustatakse Euroopa Liidu liikmesriike tagama, et kõigis lastega seotud toimingutes seatakse esikohale lapse parimad huvid. Laste kohtlemine Euroopa Liidu õigussüsteemides on sellegipoolest jätkuvalt problemaatiline.

Euroopa Komisjon on mitmeti toetanud õigusemõistmise lapsesõbralikumaks muutmise algatusi. Komisjoni üks prioriteete lapse õigusi käsitlevas Euroopa Liidu tegevuskavas (2011–2014) on lapsesõbralik õigusemõistmine. Selles tehakse arvukalt ettepanekuid, kuidas tõhustada asjakohaseid menetluslikke kaitsemeetmeid, uurides EU-28 riikide õigusakte

ja poliitikaid ning toetades ELi liikmesriike kaitse parandamisel. 2015. aastal ilmus Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) aruanne lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta ning selle järelmeetmena avaldas komisjon poliitikaülevaate laste osalemisest kriminaal-, tsiviil- ja halduskohtumenetlustes Euroopa Liidu 28 liikmesriigis. Samuti on komisjon võtnud kohustuse tutvustada Euroopa Nõukogu 2010. aastal avaldatud lapsesõbraliku õigusemõistmise suuniseid, millega edendatakse lapse õigust olla ära kuulatud, õigust saada teavet, õigust kaitsele ja õigust mitte olla diskrimineeritud ning lapse parimate huvide põhimõtte kohaldamist.

Koostöös Euroopa Komisjoniga kogus ja analüüsis FRA andmeid, et määrata, kui palju neid õigusi tegelikult järgitakse. Selleks küsitleti kohtumenetlustes osalenud spetsialiste ja lapsi. Uuringu esimeses aruandes (2015) keskendus FRA spetsialistide seisukohtadele.

Käesolevas kokkuvõttes esitatakse teise aruande põhijäreldused. Aruandes käsitletakse eelkõige laste seisukohti, andes ülevaate teguritest, mis takistavad laste arvates nende täielikku osalemist, ja meetmetest, mis võivad aidata takistusi kõrvaldada. Nagu esimeseski aruandes, rõhutatakse ka selles, et teha on veel palju, et õigusemõistmine kõikjal Euroopa Liidus oleks tõeliselt lapsesõbralik.

Andmete kogumine ja ulatus

Euroopa Komisjon märkis lapse õigusi käsitlevas liidu tegevuskavas, et usaldusväärsete ja võrreldavate andmete puudumine takistab tõendus põhise poliitika väljatöötamist ja rakendamist. Selle probleemi lahendamiseks vaatasid Euroopa Komisjon ja FRA läbi valdkonnas seni tehtu. Koordineeritud ja süstemaatiline andmekogumine hõlmas lapse õiguste näitajaid, mille FRA töötas välja 2010. aastal ja mida täiendati 2012. aastal seoses perekonnaõigusega. Nende näitajate puhul lähtuti ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo väljatöötatud õiguste põhise mudelist, millega mõõdetakse järgmist:

- kohustatud isikute kohustused (struktuurinäitajad);
- nõuete järgimine (protsessinäitajad);
- tulemused (tulemusnäitajad).

Samuti korraldas FRA küsitluspõhised välisuuringud Euroopa Liidu 10 liikmesriigis (Bulgaaria, Eesti, Hispaania, Horvaatia, Poola, Prantsusmaa, Rumeenia, Saksamaa, Soome ja Ühendkuningriik), mille valik kajastab kohtusüsteemide mitmekesisust ja lastega seotud õigusemõistmise eri tavaid.

FRA uuringu esimeses etapis, mida kirjeldatakse aruandes „Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused seoses laste osalemisega tsiviil- ja kriminaalkohtumenetlustes Euroopa Liidu 10 liikmesriigis“ ning selle kokkuvõttes, keskenduti spetsialistide seisukohtadele. Selles analüüsi vastuseid, mida olid andnud kriminaal- või tsiviilmenetlustes lastega iga päev kokku puutuvad 570 isikut: kohtunikku, prokuröri, advokaati, kohtutöötajat, psühholoogi ning sotsiaal- ja politseitöötajat.

Teises etapis keskenduti laste seisukohtadele. Selles analüüsi menetluses kannatanu, tunnistaja või menetlusosalisena osalenud 392 lapse vastuseid, eelkõige seoses seksuaalse kuritarvitamise, koduvägivalla, hooletusse jätmise ja isikuhoolduse menetlustega. Uuring ei hõlmanud kriminaalmenetluses kahtlustatavaid ega süüdistatavaid lapsi.

Uuring aitas koostada 10 käsitletavast liikmesriigist üheksa jaoks protsessi- ja tulemusnäitajate kvalitatiivse andmekogumi. Käesolevas kokkuvõttes esitatud FRA arvamused lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta põhinevad spetsialistide ja laste küsitluste ühisel analüüsil.

Uuring on osa FRA ulatuslikumast tegevusest lapse õiguste põhivaldkonnas. Tegevust reguleerib FRA mitme aasta raamistik, mille raames töötatakse välja lapse õiguste näitajad ja kogutakse andmeid eriti haavatavas olukorras olevate laste kohta (näiteks lastest inimkaubanduse ohvrid või varjupaika vajavad lapsed), naiste kogemuste kohta seoses lapsepõlves kogatud vägivallaga ja puudega laste vastu suunatud vägivalla kohta. Ühtlasi on see seotud FRA tegevusega õiguskaitse kättesaadavuse ja ohvrite toetamise valdkonnas.

Euroopa Komisjon kogus samal ajal kõigest Euroopa Liidu liikmesriikidest olemasolevaid statistilisi andmeid laste osalemise kohta tsiviil-, haldus- ja kriminaalkohtumenetlustes. Andmed hõlmavad 1. juunil 2012 kehtinud asjakohaseid õigusakte ja poliitika. 2015. aastal avaldati tehtud järeldustest poliitikaülevaade, mis sisaldas soovitusi liikmesriikidele.

Peamised tähelepanekud ja tõendus põhised nõuanded

Kohtumenetlust lapsesõbralikumaks muutmise erimeetmete võtmine teeb õiguskaitse lastele kättesaadavamaks ja soodustab laste tõhusat osalemist kohtumenetluses, aidates sellega vältida menetluses osalevate laste õiguste piiramist või rikkumist.

Spetsialistid rõhutasid vastustes vajadust kehtestada kõigile kaasatud spetsialistidele selged ja järjekindlad nõuded ning jälgida süstemaatiliselt nende rakendamist. Seda kinnitasid laste vastused. Laste arvates on spetsialistide käitumisest, et menetlus oleks lapsesõbralik ning et lapsed saaksid tunda end turvaliselt ja mugavalt. Kui

lapsed tunnevad, et spetsialistid kohtlevad neid austusega, on avatud ja sõbralikud, kuulavad neid ja suhtuvad neisse tõsiselt, teatavad nad tõenäoliselt, et neid on koheldud õiglaselt ja kooskõlas nende parimate huvidega. Samuti kasutavad spetsialistid, kelle käitumist hindavad lapsed positiivselt, suurema tõenäosusega lapsesõbralikke küsitlusrume ning annavad eakohast ja lapsesõbralikku teavet. Lapsed omistavad nendega suhtlemisel väga suurt tähtsust spetsialistide suhtlemisviisile, mille tõttu on vaja koostada selged praktilised suunised ja pakkuda väljaõpet kõigile lastega kokku puutuvatele spetsialistidele.

Küsitaja: „Mis on sinu arvates kõige olulisem, et tingimused oleksid lapsesõbralikud?“

Laps: „Inimesed, kes ära kuulavad. Minu meelest on nemad kõige olulisemad – nad peaksid olema rahulikud ja sõbralikud. See on kõige tähtsam.“ (Poola, 16aastane meeskannatanu, koduvägivalla kohtuasi)

Laste jaoks on väga tähtis ka nende osalemine. Nagu spetsialistid, rõhutasid ka lapsed, et nad vajavad kogu menetluse ajal teavet ja tuge ning hästi rakendatud menetluslikke kaitsemeetmeid, et nad saaksid osaleda tõhusalt. Lapsed ja spetsialistid andsid FRA-le ka konkreetseid soovitusi, kuidas menetlus oleks lapsesõbralikum, ning mainisid mitut paljulubavat tava, millest mõnda tutvustatakse siin kokkuvõttes ja ka põhiaruannetes.

FRA 1. arvamus

Euroopa Liidu liikmesriigid peavad tagama, et õigussüsteemid on lapsesõbralikud ja laste õigusi austatakse olenemata õigussüsteemiga kokkupuute kohast ja viisist. Sel põhjusel peaksid liikmesriigid kaalutlema oma õigussüsteemide hindamist, et tuvastada poliitika ja tavade, mille tõttu kriminaal- ja tsiviilmenetlus ei ole lapsesõbralik. Hindamisel peaksid liikmesriigid arvestama Euroopa Komisjoni ja FRA asjakohaseid uuringuid, sealhulgas soovitusi, mis on esitatud komisjoni poliitikaülelaates laste osalemisest kriminaal-, tsiviil- ja halduskohtumenetluses. Seejärel peaksid liikmesriigid koostama töökava, arvestades teiste liikmesriikide paljulubavaid tavasid, mida saavad kasutada ELi tasandi riiklikud ja piirkondlikud tegutsejad. Liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid kaalutlema lapsesõbraliku õigusemõistmise teadvustamist sidusrühmadele.

Õigus olla ära kuulatud

Õigus olla ära kuulatud ja avaldada arvamust on kohtumenetluses tõhusaks osalemiseks ülioluline. See on õigus, mille tagavad lastele EL, Euroopa Nõukogu ja ÜRO.

Laste osalemist tagavate menetluslike kaitsemeetmete kehtestamine

Kuigi ELi õigusaktidega on tagatud konkreetset õigused ja kaitsemeetmed kuriteos kannatanud lastele ning minimaalsed kaitsemeetmed lastele, kes on teatud kuritegude tunnistajad, puuduvad samaväärsed kaitsemeetmed tsiviilmenetluses osalevate laste jaoks. Samuti ei sätesta ELi õigus

kaitsemeetmeid laste jaoks, kes on tunnistajaks muu kui konkreetse valdkondliku õigusaktiga hõlmatud kuriteo korral, näiteks seoses muu kuriteoga kui inimkaubanduse või seksuaalse ärakasutamise. Mitmes rahvusvahelises õigusaktis, sealhulgas Euroopa Nõukogu laste õiguste Euroopa konventsioonis, on selliste juhtumitega seoses mõni kohustus siiski sätestatud.

On olemas mitmesuguseid lapsõhvrte menetluslikke kaitsemeetmeid. Näiteks inimkaubanduse vastase võitluse direktiivis (2011/36/EL), laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastase võitluse direktiivis (2011/93/EL) ning hilisemas kuriteoohvrte õiguste direktiivis (2012/29/EL) on sätestatud, et lapsõhvri (lapskannatanu) küsitlemise kordade arv on piiratud, lapse küsitlemine toimub selleks spetsiaalselt kavandatud ruumides ja teda küsitlevad väljaõppega spetsialistid (kui võimalik, alati sama isik); välditakse lapse ja kurjategija silmsidet; laps ei pea ilmuma isiklikult kohtusse – tunnistuste andmiseks kasutatakse sidevahendite või tõenditena esitatakse lapse küsitlemisel tehtud audiovisuaalsalvestisi; küsitlused on kinnised ning last saadab tema esindaja või lapse enda valitud täiskasvanu.

Nii spetsialistid kui ka lapsed peavad selliseid menetluslikke kaitsemeetmeid äärmiselt oluliseks. Spetsialistid rõhutavad, et see vähendab laste stressi, soodustab osalemist kohtumenetluses ja aitab vältida laste teistkordset ohvriks langemist. Peale selle töid uuringu kõigi 10 liikmesriigi spetsialistid näiteid, et selliste kaitsemeetmete mittekasutamine kahjustab tugevalt menetlust ja lapsi endid. Lapsed on nõus, et kaitsemeetmed vähendavad stressi ütluste andmisel ja aitavad osaleda vabamalt; kaitsemeetmed, mida ei rakendata süstemaatiliselt, võivad aga tekitada suurt hirmu ja ärevust.

„Last ei tohiks piinata sellega, et tal palutakse kirjeldada toimunut korduvalt... See on väga piinarikas... Tuleks rääkida ainult korra, näiteks... otse psühholoogile, kes räägib edasi uurijale või kellele tahes, ja siis peaksid nad edastama kõik ütlused kohtunikule ja last ei tuleks uuesti kohale kutsuda. Kõige halvemal juhul [peaks laps kirjeldama toimunut] kohtunikule..., kuid mitte kohtus.“ (Bulgaaria, 14aastane naiskannatanu, seksuaalse kuritarvitamise kohtuasi)

Lapsed sooviksid anda tunnistusi ilma kostja ja pere liikmete või sõprade juuresolekuta või – kui see on võimatu – kasutades silmside vältimiseks sirmi. Tunnistuste andmine mitu korda, paljude inimeste ees ja lapsevaenulikus keskkonnas tekitab lastes stressi. Üldiselt soovivad lapsed, et küsitlemisel viibiks võimalikult vähe inimesi ja et neile selgitataks, mis on küsitlemise juures viibijate roll. Mõne kriminaalmenetluses osaleva lapse jaoks on väga

oluline võimalus teha olemasolevate menetluslike kaitsemeetmete kohta teadlik otsus, teadvustades tagajärgi, mis võivad kaasneda valitud meetme eelistamisel teistele. Samuti hindavad nad võimalust valida, mis soost on neid ära kuulav spetsialist, või otsustada, kas ja millal nad vajavad enda kõrvale usaldusisikut – mõnikord eelistavad lapsed olla ära kuulavate spetsialistidega üksi.

„Eelistaksin seda [vastata risküsitlusele] sirmi taga, sest parem on rääkida vahetult kui videoühenduse kaudu... Rääkisime sellest ja küsisin, kes mind näevad, kui olen sirmi taga, ja mulle vastati, et mind näevad ainult kohtunikud ja inimesed, kes esitavad mulle küsimusi. Seega otsustasin eelistada seda videoühendusele.“ (Ühendkuningriik, 17aastane naiskannatanu, seksuaalse kuritarvitamise kohtuasi)

Enamiku liikmesriikide seaduses on sätestatud kriminaalmenetluses menetluslikud kaitsemeetmed, näiteks küsitlemiskeskonna füüsiline kohandamine ja reguleeritud kokkupuude teiste osaliste, eelkõige kostjaga. Kriminaalmenetluse kord näib olevat tsiviilmenetluse korrast tavaliselt üksikasjalikum sellistes küsimustes nagu kes vastutab lapse küsitlemise eest, lapse küsitlemise keskkond ja lapsele antava teabe ulatus. Tsiviilmenetluse kord on killustatum: sõltuvalt kohtuasja liigist võib lapse küsitlemine olla kohustuslik, vabatahtlik või üldse reguleerimata. Tsiviilmenetluse alternatiivina soovitatakse sageli lepitusmenetlust.

Spetsialistid soovivad kohaldada kõigi laste suhtes kaitsemeetmeid kriminaal- ja tsiviilmenetluses ühtmoodi. Lapsed, kes osalevad nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses – näiteks isikuhoolduse kohtuasjas, mis on seotud koduvägivalla kohtuasjaga –, kurdavad, et kriminaalmenetluses kohaldatavad kaitsemeetmeid ei saa kasutada tsiviilmenetluses. Üks näide on võimalus vältida mis tahes kokkupuudet kostjatega, kes võivad olla lapse vanemad.

FRA 2. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et menetluslikud kaitsemeetmed tagavad laste osalemise kohtumenetluses ja kaitsevad tõhusalt nende õigust olla ära kuulatud. Muu hulgas tuleks täita lüngad kriminaalõiguse raamistikus riikides, kus puuduvad kaitsemeetmeid, eriti lapstunnistajate jaoks. Tsiviilmenetluses tuleks kehtestada kriminaalmenetluses olemasolevate kaitsemeetmetega sarnased kaitsemeetmed, pöörates erilist tähelepanu lastele, kes osalevad mitmes menetluses, näiteks isikuhoolduse kohtuasjas, mis on seotud koduvägivalla kohtuasjaga. Peale selle peaksid liikmesriigid kaalutlema võimalust kasutada sagedamini lastele kohandatud lepitusmenetlust.

FRA 3. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid küsitlemise, sealhulgas kohtuistungi eelse küsitlemise videosalvestama ja tagama, et salvestised on õiguslikult vastu võetavad tõendid, et vältida tarbetut kordamist, sealhulgas kohtuistungi ajal. Videosalvestiste kasutamine peaks olema liikmesriikide kriminaalmenetluses üldine tava ja tsiviilmenetluses vabatahtlik. Politseijaoskondades, kohtuhoonetes ja muudes küsitlemiskohtades peaksid olema töökorras salvestusseadmed ning spetsialistid peaksid saama nende kasutamise väljaõppe.

FRA 4. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kõik osalised arvestavad küsitlemise juures viibijate määramisel nõuetekohaselt lapse parimaid huve. Spetsialistid peaksid pidama lastega nõu, kas keegi ning – kui jah – kes ja millal peaks viibima küsitlemise juures. See hõlmab tugiisikute (nt sotsiaaltöötajad) ja usaldusisikute (nt vanemad, kasuvanemad ja hooldajad) kohalviibimist.

Lapse küpsus

Küpsuse hindamine

Lapse küpsus on ülioluline otsustamisel, kuidas osaleb laps kohtumenetluses. Küsitletud spetsialistid teatasid, et küpsust hinnatakse peamiselt kohtuniku arvamusel või vanuserühma alusel, kohaldamata konkreetseid kriteeriume. Selliseid meetodeid nagu Ühendkuningriigis kasutatavat Gillicki pädevuse hindamist ei kasutata järjekindlalt kõigis riikides. Lisaks alahindavad paljud spetsialistid laste teadmisi ja arusaamisvõimet, sest nad ei tunne ega teadvusta lapsele omast käitumist.

FRA 5. arvamus

Tagamaks, et õiguse puhul olla ära kuulatud ei kohaldata seadusest ega tavast tulenevaid vanusepiire ega muid meelevaldseid piiranguid, peaksid ELi liikmesriigid sätestama õigusaktides lapse küpsuse määramise selged kriteeriumid ja kehtestama hindamismeetodid. See võib aidata määrata objektiivsemalt, kuidas saavad lapsed kõige paremini kohtumenetluses osaleda.

Küpsuse piisav arvestamine

Õigus olla ära kuulatud on valik, mitte kohustus, ja lapsed märgivad, et nad peaksid saama küsitlemise korraldamisel kaasa rääkida. Spetsialistid peaksid tunnistama, et lastel on selged arvamused ja palju soovitusi, kuidas menetlus saaks olla lapsesõbralikum. Näiteks soovivad lapsed arvestada, et lapsed, eelkõige väikesed lapsed, võivad suhelda teistmoodi kui täiskasvanud.

Kui lapsed otsustavad osaleda kohtumenetluses, tuleb nende osalemise soodustamiseks teha rohkem. Meetmete võtmisel tuleks lähtuda konkreetse lapse hindamisest ning meetmeid tuleks kohandada lapse vanuse, arusaamisvõime ja võimalike suhtlemisraskuste ning konkreetse kohtuasja asjaolude järgi.

„[K]ohtunik oli väga lahke ja selgitas uuesti, et mul ei ole midagi karta, öeldes sõbralikult ja huumoriga, et ta ei ole inimsõja, ja et kui soovin küsitlemise katkestada, võin ma seda öelda ja jätkame, kui soovin, või lõpetame, kui mitte.“ (Bulgaaria, 16aastane naissoost menetlusosaline, isikuhoolduse kohtuasi)

Küsitletud lapsed märkisid, et avatud, tähelepanelik, austav ja sõbralik suhtumine on väga oluline, et lapsed edastaksid paremini oma soove ja arvamusi.

FRA 6. arvamus

Laste osalemise toetamiseks peaksid ELi liikmesriigid muutma kohustuslikuks individuaalse hindamise ja tagama koolitatud spetsialistidele selged suunised, kuidas korraldada individuaalset hindamist lapsega arvestaval ja eakohasel viisil. Et aidata eriti haavatavas olukorras olevatel lastel avaldada arvamust, võib olla vaja erimeetmeid, sealhulgas suulist või kirjalikku tölget.

Spetsialistidele laste küsitlemise eeskirjade ja suuniste koostamine

Spetsialistide ja laste sõnul lapsesõbralikku suhtlust tavaliselt ei kasutata. Ka puuduvad sageli eeskirjad ja suunised, mis sätestaksid selgelt, kuidas peavad spetsialistid küsitlemist korraldama, eriti tsiviilkohtumenetluses. Küsitlemistavad ja suhtlemise kohandatus laste vajadustega sõltuvad peaaegu kõigis liikmesriikides kriminaal- ja tsiviilmenetluses seega konkreetse spetsialisti kutseoskustest. Samuti on need kohtuti ja piirkonniti erinevad. Uuringus küsitletud spetsialistid teatasid, et spetsialistid, eriti politseinikud ja kohtunikud, üldiselt ei ole spetsialiseerunud laste küsitlemisele.

Kui on olemas standardsemad ja üksikasjalikumad eeskirjad või suunised – näiteks sellised nagu Soomes või Ühendkuningriigis –, on laste õigus olla ära kuulatud kaitstud paremini. Spetsialistid täheleavad, et küsitlemisi on vähem ja spetsialistide käitumine muutub lapsesõbralikumaks, mille tulemusel tunnevad lapsed end turvalisemalt ja saavad seega osaleda tõhusamalt.

FRA 7. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et spetsialistidele antakse laste küsitlemise kohta selged suunised ja üksikasjalikumad eeskirjad. Selle eesmärk on tagada, et spetsialistid kasutavad nõuetekohaselt liikmesriigi ja ELi õiguses nõutavaid menetluslikke kaitsemeetmeid ning rakendavad kriminaal- ja tsiviilmenetluses küsitlemisel järjekindlat ja lapsesõbralikku käsitusviisi. Samal ajal tuleks standardida menetlusi ning kooskõlastada eri osaliste ja kutserühmade tegevust, et ühtlustada küsitlemist. Suuniste ja paljulubavate tavade vahetamine liikmesriikide sees ja vahel võib aidata menetlusi täiustada.

Laste erikohtute, -komisjonide või -kohtunike ametikohtade loomine

Kõigis liikmesriikides ei ole kriminaal- või tsiviilkohtuid, osakondi või komisjone või kohtunikke, kes oleksid spetsialiseerunud tööle lastega. Sellised spetsialiseerunud üksused kasutavad tõenäolisemalt lastepsühholoogia ja -arengu väljaõppega spetsialiste, laste küsitlemise erimeetodeid ning lastega seotud õigusemõistmise volitusi. Samuti on sellistes kohtutes suurema tõenäosusega lapsesõbralikumad ruumid ja teabematerjalid ning kaitsevahendid, sealhulgas võimalus kasutada sidetehnikat, näiteks videoühendust.

FRA 8. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid kaalutlema võimalust luua erilised lasteasjade kohtud või tavakohtute juurde eriosakonnad/-komisjonid, kus on olemas laste õiguste ja lapsesõbraliku õigusemõistmise oskusteave. See aitab tagada, et lastega seotud kohtuasju menetletakse lapsesõbralikus keskkonnas. Samuti tuleks moodustada lastespetsialistide üksused, sealhulgas politsei ja kohtute juurde ning õigustöötajate seas.

Laste küsitlemine lapsesõbralikes ruumides

ELi teiseses õiguses on sätestatud, et kriminaalmenetluses küsitletakse lapsohvreid selleks kavandatud või kohandatud ruumides. Samas ei ole selliste lapsesõbralike ruumide kättesaadavus, kus lapsed tunnevad end tõenäoliselt mugavalt ja turvaliselt, üldine tava. Neid kasutatakse sagedamini küsitlemisel kriminaalmenetluses kui tsiviilmenetluses, kuid isegi kriminaalmenetlustes kohtuvad lapsed tihti oletatavate kurjategijatega koridorides või ooteruumides. Kui last küsitletakse tavalises kabinetis või kohtus, on ruum harva kavandatud spetsiaalselt laste ärakuulamiseks ja lapsesõbralikuma keskkonna loomine jääb konkreetse spetsialisti ülesandeks.

Mitu riiki on võtnud meetmeid, et pakkuda kriminaalmenetluste jaoks lapsesõbralikke küsitlemisruume, sealhulgas rajades politseiijaoskondadesse lapsesõbralikud küsitlemisruumid, kus on tavaliselt mänguasjad, videosalvestid, et ärakuulamine salvestada hilisemaks kasutamiseks kohtus, ja muud tõendite kogumise vahendid. Küsitatud spetsialistid ja lapsed hindasid kõrgelt selliseid kohandatud ruume väga positiivselt.

Ehkki selliste ruumide kättesaadavus on erinev, on Poola ja Bulgaaria rajanud lapsesõbralikud n-õ sinised toad, kus on peegelaknaga eraldatud jälgimisruum kohtunike ja muude asjakohaste isikute jaoks. Samuti mainisid küsitletud Islandi ja Norra n-õ lastemaju, kus pakutakse lapsohvritele ja -tunnistajatele asustusvahelisi ja valdkonnaüleseid lõimitud teenuseid samas kohas ning mis on sihilikult rajatud kohtu- teest eemale. Selliseid maju kasutatakse ka Horvaatia, Rootsis ja Taanis, hiljuti võeti need kasutusele Küprosel ning neid rajatakse praegu Eestis, Hispaanias ja Inglismaal (Ühendkuningriigis).

Kohturuume peavad lapsed tavaliselt rusuvaks ja hirmutavaks ning seostavad neid kuritegevusega. Seetõttu eelistavad nad kohtus või nendega mitteamvestavas keskkonnas toimuvale küsitlemisele sellist, mis toimub väljaspool kohtu ruume või ka kohtu lapsesõbralikus küsitlemistoas, kui nende arvates on lapsesõbralikud ka spetsialistid.

Nii tsiviil- kui ka kriminaalmenetluses osalevatel lastel on ELi eri liikmesriikides kindel arvamus selle kohta, milline on lapsesõbralik keskkond: see peab asuma väljaspool kohturuume, see peab olema heledates värvides, kujunduses peab olema lapsesõbralikke elemente (nt laste joonistusi) ja seal peab olema taimi või lilli. Peale selle märgivad lapsed (ja küsitletud spetsialistid), et olemasolevad mänguasjad või mängud peaksid sobima eri vanuserühmadele.

„Minu meelest ei peaks [kohtusaal] olema nii must-valge, sest – ma ei teagi, kuidas seda kirjeldada – see oli jube. Kohutav! Vahest peaksid nad lisama veidi värvi, näiteks rohelist, et see oleks veidi rõõmsam. Kui sisse tulid, olid seal kõik nagu kummitused. Imestasin, kus ma olin, kõik lihtsalt vaatasid mind, ja siis tuli kohtunik ja ka tema oli mustas ja valges, musta lipsuga... Toolid olid valged, mustad, valged, mustad, valged, mustad, valged, mustad...” (Horvaatia, 15aastane meestunnistaja, koduvägivalla kohtuasi)

FRA 9. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et küsitlemine toimub lapsesõbralikes ruumides, eelistatavalt väljaspool kohturuume, sest see soodustab laste tõhusat osalemist ja aitab tagada laste õiguste austamist. Ruumide kujundamisel ja sisustamisel tuleks arvestada laste soovitusi, värvides ruumi heledates toonides ja kasutades lapsesõbralikke elemente, näiteks laste joonistusi, taimi ning eri vanuses lastele sobivaid mänguasju ja mängu.

FRA 10. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid püüdma süstemaatiliselt rajada lapsesõbralikke eraldatud küsitlemis- ja ooteruume, mida saaksid kasutada eri talitused, sealhulgas maapiirkondades. Lapsesõbralikud küsitlemisruumid tuleks teha kättesaadavaks nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses, et lapsed saaksid vabalt ja täielikult kasutada õigust olla ära kuulatud keskkonnas, kus nad tunnevad end mugavalt ja turvaliselt. Et laste jaoks on kõige olulisem spetsialistide käitumine, on lisaks selliste ruumide kasutamisele vaja, et lapse kuulavad ära väljaõppega spetsialistid.

Tasuta õigusabi, sealhulgas tasuta ja lihtsalt kättesaadava esindaja pakkumine

ELi kriminaalõiguse kohaselt on lapskannatanul õigus tasuta õigusnõustamisele või esindajale, kui tal puuduvad piisavad rahalised vahendid. Lapskannatanule määratakse eraldi esindaja ka siis, kui on välistatud, et teda esindaks vanema hooldusõigusega isik.

ÜRO 2012. aasta suunistes juurdepääsu kohta tasuta õigusabile kriminaalõiguse süsteemides on sätestatud, et laste puhul ei hinnata kunagi vahendite piisavust. Uuringu 10 riigist kuues on antud lapstunnistajatele riigisiseste õigusaktidega õigus tasuta õigusabile; lapskannatanutel on see õigus kõigis

riikides peale Ühendkuningriigi, tingituna selle tava-õiguse süsteemist. Uuringuriikidest viies nõutakse siiski vahendite piisavuse hindamist. Lisaks teatasid kõigi riikide vastajad, et tsiviilmenetluses vajavad lapsed esindajat, sest lapsel tekib õigusvõime alles teatud vanusest. Perekonnaõiguse menetlustes on advokaat sageli vanematel, kuid mitte lapsel endal. Uuringuriikidest viies võidakse lapse huvide esindajaks siiski määrata õigusnõustaja või eestkostja.

Spetsialistid tõstasid tasuta õigusabi kättesaadavusega seoses mitu küsimust, näiteks tasuta õigusabi taotlemise suuniste puudumine, laste erijuristide väljaõpe ja kättesaadavus ning esindajate õigeaegne ja süstemaatiline määramine. Mitmes riigis on siiski olemas paljulubavad tavad. Näiteks Prantsusmaa mitmes linnas on asutatud kontaktpunktid, kus lapsed saavad erijuristidelt teavet oma õiguste kohta ning nõu ja tuge tsiviil- või kriminaalasjades.

Küsitletud lapsed teatasid kõigi menetlusliikide korral harva tasuta õigusabi saamisest. Tulemustest selgub, et enamikus riikides ei ole tasuta õigusabi andmine institutsionaliseeritud. Mõni laps ei pidanud juristi või õigusnõustajat toetavaks isikuks, leides, et nad ei teavitanud teda menetlusest ega oma rollist ja vastutusest. Mõne isikuhoolduse kohtuasjas osalenud lapse sõnul oli tal kasu pigem vanemate esindajast kui isiklikust advokaadist. Sageli hindasid need lapsed pakutud tuge negatiivselt, leides, et spetsialistid pidasid laste tunnetest ja soovidest tähtsamaks vanemate huve.

FRA 11. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid andma tasuta õigusabi, sealhulgas võimaluse kasutada tasuta esindajat, tingimusteta kõigile lastele kogu menetluse ajal. Peale selle peaksid liikmesriigid tagama, et tasuta õigusabi antakse institutsionaliseeritult ning kõigile lastele ja nende vanematele või eestkostjatele antakse selged suunised, kuidas saada tasuta õigusabi. Laste esindamiseks tsiviil- ja kriminaalmenetluses peaksid olemas olema laste eriadvokaadid. Tuleks tuvastada ja kõrvaldada bürokraatlikud takistused, näiteks pikad menetlused või majandusvõimaluste hindamine.

Kohtumenetluse lühendamine

10 uuringuriigist seitsmes on olemas eriõigusaktid, et vältida tarbetuid viivitusi lastega seotud kriminaalmenetlustes. Mõnes riigis piiratakse kohtumenetluse kestust, teistes kiirendatakse selliseid kohtuasju. Ka ELi õigusaktides sätestatakse näiteks, et lapskannatanuid tuleb küsitleda põhjendamatu

viivitusega. Lastega seotud tsiviilasju menetletakse aga ainult kolmes riigis eelisjärjekorras ja sedagi üksnes erijuhtudel.

Vastajad pidasid kohtumenetlust pikaks kõigis liikmesriikides, nii viivituste tõttu menetluse eri etappides toimuva küsitlemise vahel kui ka küsitluskordade arvu tõttu. Spetsialistid märgivad, et valdkonnaülene ametlik ja mitteametlik koostöö aitab vähendada küsitluskordade arvu ja lühendada menetlusi.

Lapsed teatavad sageli pikkadest kriminaal- ja tsiviilmenetlustest ning et need kahjustavad nende igapäeva elu. Nad kritiseerivad viivitusi menetluse eri etappides toimuvate küsitlemiste vahel, arvukaid ja sageli ka korduvaid küsitlusi mitme spetsialisti juuresolekul ning kohtusüsteemide olemust. Laste soovitude kohaselt tuleks anda ütlusi ainult korra ja lastega seotud kohtuasju tuleks menetleda eelisjärjekorras. Paljud lapsed märkisid ka, et küsitlused ise kestsid kaua, sageli osaliselt seepärast, et enne ütluste andmist tuli kaua oodata. Samamoodi oli mõni tsiviilmenetluses osalenud laps kriitiline pikkade hindamiste suhtes, millega nad puutusid kokku küsitlemisel sotsiaaltöötajate poolt, eelkõige isikuhoolduse kohtuasjades.

„Kohal oli kolm inimest ja mulle esitati ainult üks küsimus: „Kas sulle meeldib seal, selles keskkuses, kus sa praegu oled?“ ja ma vastasin: „Jah, mul läheb nüüd hästi.“ Aga minult ei küsitatud, kas ma soovin, et mind lapsendataks, või kas soovin minna sealt kuhugi mujale... Asi ei olnud päris õige: minult küsiti ainult üks lihtne küsimus ja oleksin vastanud justkui vande all – üks lihtne küsimus ja... Olin seal kaks minutit ja kõik... Tean, et laps peaks olema seal kauem kui kaks minutit.“ (Rumeenia, 17aastane meessoost menetlusosaline, institutsionaalse kaitsemeetme kohtuasi)

Samas lapsed, kes on seotud hoolekandetasutusse paigutamise kohtuasjaga, kurdavad, et küsitlemine on nii lühike, et nad ei saa väljendada oma tulevikku mõjutavate tähtsate otsuste puhul oma soove ja tundeid.

FRA 12. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kriminaal- ja tsiviilmenetluse kestus on proportsionaalne laste parimate huvidega, võttes tõhusad kaitsemeetmed, et vältida tarbetuid viivitusi ja laste tarbetut korduvat küsitlemist. Nii tsiviil- kui ka kriminaalasjades tuleks selgete eeskirjadega piirata laste küsitlemiste ja kohtuistungite koguarvu. Kohtuistungite arvu vähendamiseks peaksid liikmesriigid tugevdama eri valdkondade spetsialistide koostööd. Küsitlemise videosalvestamisest peaks saama üldine tava, et vähendada laste osalusega kohtuistungite arvu.

FRA 13. arvamus

Eli liikmesriigid peaksid tagama, et kriminaal- ja tsiviilmenetluse raames toimuvate küsitluste kestus on proportsionaalne laste parimate huvidega. Spetsialistid peaksid tagama kohtute asjakohase töökorralduse, et vältida põhjendamatult pikka ooteaega ja kindlustada laste vajadusi arvestavate väljaõppega spetsialistide kättesaadavus. Samuti peaksid spetsialistid tagama, et lastele eraldatakse menetluses täielikult osalemiseks piisavalt aega, st et nad saaksid väljendada oma soove ja tundeid.

Õigus saada teavet

FRA uuringutes on selgunud, et enamikus liikmesriikides puuduvad selged nõuded, eeskirjad ja väljakuulunud tavad, mispärast peavad teabe esitajad ise otsustama, millal, millest ja kuidas lapsi teavitada. Eriti tsiviilmenetlustes on enamikus ELi liikmesriikides olemas ainult üsna üldised õigusaktid lastele ja vanematele antava kohustusliku teabe kohta; laste ja spetsialistide teadete kohaselt on tsiviilmenetluses teavitamistavasid palju vähem kui kriminaalmenetluses.

Eli teiseses õiguses on kehtestatud kuriteohvritele õigus saada menetluse ajal teavet. Ohvrite õiguste direktiivis sätestatakse, et lapsohvrit ja vanema hooldusõigusega isikut või tema muud esindajat teavitatakse konkreetselt lapsele kohalduvatel meetmetel või lapse õigustest. Selles sätestatakse ohvrite üldine õigus saada menetluse eri etappides ja konkreetses küsimustes teavet.

Kohustuslikud menetlused: kuidas, millal, millest ja kes peab lapsi teavitama

Spetsialistid peavad riiklikke raamistikke nii kriminaal- kui ka tsiviilõiguse valdkonnas tavaliselt liiga üldiseks. Neis puudub üksikasjalik teave selle kohta, kus, millal, millest, kes ja kuidas lapsi teavitab. Seetõttu antakse lastele teavet erinevalt, jättes paljud lapsed piisava teabeta.

Uuringus selgus, et teavet antakse vähe nii menetluse ajal kui ka järel, eriti kohtuotsuste kohta. Uuringu riikidest ainult kahes nõutakse, et lapsed peavad saama lapsesõbralikult teavet kohtuotsuse ja nendega seotud kriminaalmenetluse tagajärgede kohta. Veelgi harvem esineb kohustus anda teavet tsiviilmenetluses osalevatele lastele.

Enamasti saavad lapsed õigusvõime puudumise tõttu teavet vanematelt või esindajatelt.

Laste sõnul on teabe saamine väga oluline, aidates neil menetlust mõista. Sageli kurdavad lapsed, et nad ei saa menetluse ajal kohtuasja käigu kohta ajakohast teavet – näiteks kriminaalmenetluses kostjate asukoha kohta ja tsiviilmenetluses vanemate või sugulaste kohalviibimise kohta. Lapsed leiavad, et teavet tuleks anda piisavalt vara, et nad saaksid küsitluseks valmistuda, ja seejärel korrapäraselt kogu menetluse ajal. Samuti soovivad nad enne küsitluse saamist saada teavet võimaliku ooteaja ja menetluse kestuse kohta ning mõistliku aja jooksul otsuse ja selle tagajärgede kohta.

„Arvan, et laste teavitamine on oluline, et nad saaksid aru, mis koht see on. Siis tunnevad lapsed sinna minnes end mugavamalt. Siis nad teavad, kuhu nad lähevad ja milleks.“ (Prantsusmaa, 17aastane naissoost menetlusosaline, lastekaitse kohtuasi (vanemakohustuste ebapiisav täitmine))

Veel soovivad lapsed spetsialistidel anda suuniseid, kuidas nad peaksid küsitlemisel käituma, ja hiljem tagasisidet, et nad teaksid, kuidas neil kohtus läks ja kuidas mõjutavad nende ütlused menetluse käiku.

Lapsesõbraliku teabe kättesaadavus

Eli õigusaktide kohaselt peavad liikmesriigid tagama, et suhtlus kuriteohvritega, sealhulgas lastega, toimub lihtsas ja arusaadavas keeles, suuliselt või kirjalikult. Mitmes riigis on koostatud lapsesõbralikud materjalid, millega selgitatakse kohtumenetlust, lapse õigusi ja seda, mis last kohtus ees ootab. Kriminaalmenetluses osalevatele lapskannatanutele ja -tunnistajatele on rohkem teabematerjale kui neile, kes osalevad tsiviilmenetluses. Mõnikord lihtsalt antakse lastele täiskasvanute teabematerjale, mida ei ole kohandatud vastama laste keelelise arengu ja arusaamise tasemega.

Ühendkuningriigis (Inglismaa, Šotimaa ja Wales) on avaldatud tsiviil- ja kriminaalmenetluse kohta eri vanuserühmadele mitmesuguseid brošüüre. Väiksemate laste brošüürides on palju pilte, mõistatusi ja mängu, mis püüavad nende tähelepanu. Suuremate laste brošüürides on pilte vähem ja need on realistlikumad. On ka skeeme ning teave on üksikasjalikum. Sellised materjalid on sageli kättesaadavad siiski ainult mõne organisatsiooni või vabaühenduse kaudu, mitte süstemaatiliselt kogu riigis. Isegi kui lapsesõbralikud üldised teabematerjalid on kättesaadavad, kasutatakse teadetes või kohtukutsetes sageli õigusterminoloogiat, mitte lapsesõbralikku keelt, või on need suunatud otse vanematele.

Lapsed teavad harva lapsesõbralike materjalide saamisest, kuid kõigis riikides soovivad nad selliseid materjale kasutada. Laste vaatenurgast on samas olulisem, et kirjalikke materjale selgitaks ka usaldusväärne täiskasvanu, et tagada, et lapsed mõistavad saadud materjale õigesti. Mitmes riigis suhtusid lapsed väga kriitiliselt kohtukutsetesse, mille tavaliselt toob politsei. Kui kohtukutse annab ilma ühegi selgituseta üle ametiautoga saabunud ja ametivormis politseinik, on see laste sõnul hirmutav ja paneb neid tundma end pigem kostja kui kannatanu või tunnistajana.

FRA 14. arvamus

Eli liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et õigussätetega tagatakse menetluse kõigis etappides ja igat liiki menetlustes kõigi laste jaoks pidevalt õigus saada teavet. Sätted peavad selgelt kirjeldama, kes, kus, millal, kuidas ja millest lapsi teavitab. Samuti peaks nendega olema määratud laste teavitamise eest vastutav asutus, tugedatud psühholoogide ja asjakohaste sotsiaaltöötajate rolli laste teavitamisel ning suurendatud lastele antava teabe ulatust kõigi etappide jaoks, kasutades eri vormis teavet.

FRA 15. arvamus

Eli liikmesriigid peaksid tagama, et spetsialistid väldivad kohtuasja tausta liiga üksikasjalikku kirjeldamist, kahjustamata sealjuures sisu. Olulist teavet tuleks anda menetluse ajal mitu korda. Peale teabe menetluse käigu ja õiguste kohta tuleks anda käitumissuuniseid ja teavet, kuidas lapse ütlused mõjutavad menetlust. Kohtuotsuseid ja nende tagajärgi tuleks selgitada mõistliku aja jooksul. Kohtumenetluse järel antav teave peaks selgelt kirjeldama lapse õigusi, menetluse tulemust ning lapse ja tema perekonna võimalusi, sealhulgas edasikaebamise õigust ja järelhooldusteenuseid.

Süsteemaatilise ja standardse lapsesõbraliku teabe ning kohandatud teabeteenuste puudumise tõttu on lastel keerukam mõista menetlust, oma õigusi ja oma ütluste tagajärgi. See ei lase neil teha teadlikke otsuseid ega täielikult osaleda.

Küsitlaja: „Kuidas saab kõige paremini anda lastele teavet?“

Laps: „Sõltub vanusest. 6–7aastasele saab selgitada piltide, fotode, [eri]tekstidega... Mulle oleks see meeldinud. Väikesed lapsed mängivad meelsasti. Kohtunikuga kohtumise võiks varem läbi mängida. Neid saab aidata mõista nende enda sõnadega – sõnadega, mis ei ole täiskasvanute omad. Oleks hea, kui lapsele ei öeldaks ette ainult kolm päeva varem. Arvan, et õige oleks vähemalt üks kuu.“ (Prantsusmaa, 17aastane naissoost menetlusosaline, lastekaitse kohtuasi (vanemakohustuste ebapiisav täitmine))

FRA 16. arvamus

Eli liikmesriigid peaksid tagama, et on kehtestatud õiguslikud nõuded laste lapsesõbralikuks teavitamiseks küsitluse eel, ajal ja järel. Need nõuded peaksid hõlmama teabe sisu ja vormi, mis on asjakohane lapse vanuse ja küpsuse suhtes. Suuline ja kirjalik lapsesõbralik teave peaks olema kättesaadav kogu menetluse ajal. Kogu lastele antavat teavet tuleks kohandada vastama laste arusaamisvõimele, vanuse ja küpsusega ning arvestades laste erivajadusi. Liikmesriigid peaksid kehtestama selged eeskirjad ja suunised selle õiguse rakendamiseks kriminaal- ja tsiviilmenetluses, et tagada lastega seotud menetlusi ja laste õigusi käsitleva standardse ja kooskõlastatud vormis teabe kättesaadavus.

FRA 17. arvamus

Eli liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama laste õigusi, kohtumenetluse ja eri spetsialistide rolli selgitavate kirjalike materjalide süstemaatilise koostamise, kohandamise laste vajadustega ja levitamise kõigis liikmesriikides. Kasutada tuleks eri teabekanaleid ja vorminguid, sealhulgas internetis ja trükisena avaldatavaid brošüüre ja voldikuid ning audio-visuaalmaterjale, näiteks filme või telesaateid. Sisult ja vormilt lapsesõbralikud peaksid olema ka õigusdokumendid, näiteks laste kohtukutsed ja õiguslikud teated. Samuti, nagu soovivad lapsed, peaks materjale suuliselt selgitama täiskasvanu, ideaaljuhul asjakohase tausta ja asjakohaste teadmistega spetsialist. Laialdaselt tuleks levitada ja kasutada olemasolevaid lapsesõbralikke materjale, sealhulgas neid, mille on koostanud rahvusvahelised institutsioonid, näiteks Euroopa Nõukogu.

Laste ja nende vanemate nõuetekohase teavitamise tugiteenuste kättesaadavus

Inimkaubanduse vastase võitluse direktiivis ning laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastase võitluse direktiivis mainitakse vajadust pakkuda lapsohvritele ja vajaduse korral nende perekondadele eri meetmete kaudu – sealhulgas hinnates iga lapse vajadusi – abi, tuge ja kaitset. Tuge tuleb pakkuda kriminaalmenetluse eel, ajal ja järel. Ohvrite õiguste direktiivis nõutakse, et ohvriabiteenistused pakuksid vähemalt teavet, nõu ja tuge seoses kuriteoohvri rolliga kriminaalmenetluses, sealhulgas kohtuistungitel osalemiseks valmistumisega, ning et seda teavet, nõu ja tuge kohandataks vastavalt ohvri vajadustele. Samuti on selles sätestatud, et pereliikmetele antakse juurdepääs ohvriabiteenustele vastavalt nende vajadustele ning vastavalt ohvri suhtes toime pandud kuriteo tagajärjel kannatatud kahju suurusele.

Tugiteenused, eelkõige kannatanutele ja tunnistajatele suunatud teenused, on eriti tähtsad, et anda lastele ja vanematele teavet, valmistada lapsed küsitlemiseks ette ja saata neid kogu menetluse ajal, näiteks tehes kodukülastusi ja kohtuistungi eelseid tutvumiskäike kohtusse. Spetsialistid peavad neid teenuseid tähtsaks ka laste üldist kaitset silmas pidades. Lapsed hindavad kõrgelt eelneva teabe saamist lapsesõbralikus keskkonnas ja spetsialistidelt, kelle käitumine on nende hinnangu kohaselt lapsesõbralik. Nad peavad eranditult positiivseks kodukülastusi ja kohtuistungi eelseid käike kohtusse ning lapsesõbralike meetmete ja materjalide kasutamist. Samuti hindavad lapsed spetsialistidega usalduslike ja püsivate suhete loomist ning võimalust esitada menetluse ajal spetsialistidele küsimusi millal tahes.

Ehkki tugiteenuseid pakutakse enamikus liikmesriikides, on üldine arvamus, et teha tuleks palju rohkem. Liikmesriikides, kus ei ole kehtestatud kohustuslikke nõudeid, näivad toetusprogrammid keskenduvat peamiselt eriti rasketele kohtuasjadele, teatud liiki kuritegudele, näiteks inimkaubandusele või seksuaalsele kuritarvitamisele, ning kannatanutele, mitte tingimata tunnistajatele. Lapsed leiavad, et nad ise ja nende vanemad ei saa sageli olemasolevaid tugiteenuseid kasutada, sest neile ei anta nende teenuste kohta piisavalt teavet. Mõlemas, nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses osalenud lapsed leiavad, et nad said tugiteenuste kaudu paremat teavet ja parema ettevalmistuse kriminaalmenetluses, eriti enne kohtuistungit. Lapsed kurdavad, et neil puudub tsiviilmenetluses teave, mis on küsitlemise eesmärk ning nende ütluste ja kohtuotsuse tagajärjed.

FRA 18. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et tugiteenused tehakse kättesaadavaks kõigile kriminaal- ja tsiviilmenetluses osalevatele lastele menetluse kõigis etappides. Lapsi ja nende perekondi tuleb teavitada pakutavatest teenustest. Tugiteenuste puhul tuleks arvestada vanemate ja usaldusisikute olulist rolli lapse teavitamisel ja toetamisel.

„Arvan, et nad peaksid sinna [küsitlemisele] minevatele lastele paremini selgitama, miks nad [komisjon] teevad just selliseid otsuseid ja mida nad otsustamisel arvestavad... Nad [lapsed] ei saa sellest aru ja see tekitab ainult pahameelt.“ (Ühendkuningriik, 18aastane meessoost menetlusosaline (küsitletud kohtus regulaarselt alates kuue aasta vanusest), hoolduskohustuse järelevalve korralduse kohtuasi)

Lapsele peaks pakkuma menetluse ajal tuge sama spetsialistist kontaktisik

Kriminaal- ja tsiviilõiguse riiklikud raamistikud on tavaliselt liiga üldised ning neis ei sätestata, kelle ülesanne on lapsi teavitada. Seega on selle ülesande täitjad väga erinevad. Mõnes riigis olid spetsialistide arvamusel selle kohta, kes vastutab laste teavitamise eest, vastuolulised. Teistes põhjustab õiguslik ebaselgus mitme spetsialisti kaasamise. Uuringus selgus, et teabe andmine jääb üsna sageli vanemate ülesandeks, olenemata sellest, kas nad on hästi informeeritud või erapooletud. Tsiviilmenetluses on vähe andmeid pakutava toe ja teabe seose või spetsialistidele kehtestatud eeskirjade ja suuniste kohta.

Lastel on teavitamisega seoses mitmesuguseid kogemusi. Lapsed leiavad, et neid peaksid teavitama nii vanemad kui ka spetsialistid. Tavaliselt eelistavad nad vanemaid, kuid mõnikord arvavad, et vanematel ei ole piisavaid teadmisi. Lapsed, kellele spetsialistid on edastanud lapsesõbralikus vormis lapsesõbralikku sisu, hindavad sellist teavitamist positiivselt. Vähem nimetasid lapsed ka muid võimalikke lisateabe allikaid, näiteks veebilehti ja telesaateid.

Last jälgiva sama tugiisiku kasutamisega tagatakse, et last ja vanemaid teavitatakse asjakohaselt, eelkõige pikkade kohtumenetluste ajal. Samuti tagatakse sellega, et laps saab nõuetekohase väljaõppega isikult pidevalt emotsionaalset tuge. Kui sama spetsialisti ei määrata, saab laps teavet tavaliselt liiga vähe. Seevastu, kui lapsel on tugiisik, valmistab ta sageli lapse ette ja annab talle teavet

või tagab, et teavet annavad asjakohased isikud. See vähendab survet vanematele, kes ei pruugi olla lapse nõuetekohaseks teavitamiseks parimad isikud.

Spetsialistide ja laste vastused on valdavalt positiivsed, kui last toetab kogu menetluse ajal sama tugiisik. Paljulubavad tavad on näiteks Ühendkuningriigis vahendajad, Saksamaal õigusnõustajad ja mitmes teises liikmesriigis ohvriabispetsialistid.

„Nad [heategevusorganisatsioonid] olid kogu aeg olemas. Just nemad tulid kogu see aasta, mil ma ootasin, ikka ja jälle mind vaatama... Jah, nad olid suureks toeks.“
(Ühendkuningriik, 19aastane naiskannatanu, seksuaalse kuritarvitamise kohtuasi)

FRA 19. arvamus

Euroopa Liidu liikmesriigid peaksid tagama, et last toetab kohtumenetluse kõigis etappides usaldusisik. Tuleks määrata üks spetsialistist kontaktisik, kelle ülesanne on

- 1) pakkuda kogu menetluse ajal emotsionaalset tuge;
- 2) valmistada laps menetluse etappideks ette;
- 3) anda lapsesõbralikul viisil vajalikku teavet (sh kontrollida, et laps mõistab oma õigusi ja menetlust);
- 4) tagada toe erivormide ja -meetmete kättesaadavus erivajadustega lastele, näiteks välisriigist pärit saatjata lastele, kasuperekonnas või riiklikus hoolekandeesutuses elavatele lastele, koduvägivalla lapskannatanutele ja puudega lastele.

See kontaktisik peaks suhtuma lapsesõbralikult, olema piisava väljaõppega ja menetluse kõigis etappides pidevalt kättesaadav, kujundama lapsega usaldusliku ja püsiva suhte ning pidama sidet ja kooskõlastama tegevust kõigi muude kaasatud isikutega, näiteks tugi- ja lastekaitsetöötajate, politseinike, kohtunike, prokuröride, advokaatide ja vanemate või eestkostjatega. Samuti peaks ta tagama, et vanemaid, kasuvanemaid ja hoolekandeesutuse töötajaid teavitatakse piisavalt menetluse kõige olulisematest etappidest ja küsimustest, et nad saaksid pakkuda lapsele piisavat teavet ja tuge.

Kui sama kontaktisikut ei määrata, peaksid ELi liikmesriigid tagama, et lapse teavitamise eest vastutavad eri osalised kooskõlastavad tegevust tõhusalt.

Õigus kaitsele ja eraelu puutumatusel

Rahvusvahelised nõuded prioriseerivad selgelt kohtumenetluses osalevate laste kaitset ja soodus-tavad nende osalemist. Lapsed vajavad täielikuks ja tõhusaks osalemiseks ning kahju ja uute traumade vältimiseks kaitsvat ja turvalist keskkonda. Muu hulgas tähendab see, et tuleb tagada lapse õigus eraelu puutumatusel ja konfidentsiaalsusel.

Lastele kaitsva toe pakkumine

Enamikus riikides teatas rohkem lapsi kaitsva toe saamisest kriminaalmenetluses kui tsiviilmenetluses. Mõnes riigis leiavad lapsed, et neile on kriminaalmenetluses kättesaadav nii aja kui ka sisu poolest ulatuslik tugi. Teistes riikides kurdavad kriminaal- ja tsiviilmenetluses osalevad lapsed, et tuge ei pakuta pidevalt või menetluse kõigis etappides ning sageli sõltub see nende vanemate ettevõtlikkusest.

FRA 20. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peavad tagama, et lapsi koheldakse alati erilist kaitset vajavate isikutena, arvestades nende vanust, küpsust, arusaamisvõimet ja võimalikke suhtlemisraskusi.

Liikmesriigid peaksid tagama, et kaitsev tugi on institutsionaliseeritud, seda pakutakse menetluse kõigis etappides ja see on ühtmoodi kergesti kättesaadav kõigile lastele olenemata elukohast, ka maapiirkondades. Eriline tugi peaks olema kättesaadav eriti haavatavas olukorras lastele, näiteks puudega lastele, rändaja staatusel lastele ja kasuperekonnas elavatele või alternatiivhoolduse all olevatele lastele. Selleks tuleb muu hulgas teha kättesaadavaks suuline ja kirjalik tõlge, psühholoogiline nõustamine ja tugi ning väljaõppega spetsialistid, kes suudavad tuvastada laste erivajadused ja neile reageerida.

FRA 21. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et lastekaitseüsteemid põhinevad ühtsel ja sihipärasel käsitlusviisil, mis lähtub peale laste üldiste erivajaduste ka muudest haavatavust suurendavatest teguritest, näiteks seksuaalse kuritarvitamise või koduvägivalla ohvriks langemine või nende pealtnägmine, puue või rändaja staatus.

Menetluslike kaitsemeetmete kehtestamine lapse kaitse tagamiseks

Riikide õigusraamistikutes on eri kaitsemeetmed kasutamiseks kohtuistungite ajal: kostja kohtusaalist eemaldamine ja kohtuistungite eelsete küsitlemiste videosalvestiste kasutamine, tunnistajate esinemine videoühenduse kaudu ning laste kostja pilgu eest varjamine sirmi paigaldamine. Neid meetmeid kasutatakse praktikas sageli siiski liiga vähe ja tavaliselt kohtuniku äranägemisel. Lapsed kirjeldasid raskeid juhtumeid, kus nende kaitse ja turvalisus ei olnud tagatud.

Liikmesriikide õigusaktid lapskannatanute kaitsemeetmete kohta – näiteks videosalvestiste või tugiisiku kasutamine menetluse ajal – ei laiene ilmtin-gimata lapstunnistajatele. Lisaks saavad mitmes liikmesriigis tunnistajad kasutada neid meetmeid ainult teatud vanuseni. Näiteks Soomes küsitletakse alla 15aastasi lapsi tavaliselt üksnes enne kohtuistungit lapsesõbralikes küsitlemisruumides. Samas vähemalt 15aastasi lapsi küsitletakse tavalistes kohtusaalides, isegi kui nad saavad 15aastaseks kohtumenetluse ajal.

Lapsed kirjeldasid täpselt, kuidas suurendada nende kaitsetunnet. Spetsialistid peaksid neid soovitusi kaitsemeetmete valimisel arvestama. Muu hulgas soovivad lapsed, et neile antaks teavet kostja kohalviibimise ja menetluse muude elementide kohta, et nad saaksid võimaluse valida, kas ja kes viibib küsitlemisel nende juures, et loodaks lapsesõbralik keskkond, et rakendataks lapsega arvestavaid küsitlemismeetodeid ning et teabe jagamisel arvestataks laste arvamusi.

FRA 22. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid kehtestama menetluslikud kaitsemeetmed ja jälgima nende rakendamist, et tagada kohtumenetluses osalevate kõigi laste kaitse kahju, võimalike uute traumade, teistkordse ohvriks langemise ja isiku avalikustamise eest menetluse eel, ajal ja järel. Spetsialistid peaksid arvestama kaitsemeetmete kasutamisel laste soovitusi. Menetluslike kaitsemeetmete kättesaadavus tuleks tagada kõigile lastele olenemata vanusest ja rollist menetluses. Olemasolevaid lapskannatanute menetluslike kaitsemeetmeid tuleks laiendada kriminaalmenetluses osalevatele lapstunnistajatele ja tsiviilmenetluses osalevatele lastele.

Paljud lapsed teatavad kriminaal- ja tsiviilmenetluses toimunud kokkupuutest kostjaga, mille põhjustasid ebapiisavad menetluslikud kaitsemeetmed. Selline soovimatu kokkupuude kostja ja tema sugulastega, mis sageli toimub küsitlemise eel või järel lapsesõbralike ooteruumide puudumise tõttu, tekitab lastes suurt hirmu. Peale selle vähendavad laste turvatunnet eraldi sissekäikude puudumine ja/või kohtuhalb turvakorraldus, näiteks suutmatus kooskõlastada menetluspoolte saabumise ja lahkumise aega nii, et laps ei puutuks kostjaga kokku. Samuti hirmutavad neid spetsialistide kohatu käitumine, rusuv keskkond, üldine konfidentsiaalsuse puudumine ja ilma nende nõusolekuta teabe jagamine.

„Nägin teda kohtus, paar korda. Mõnikord tardusin paigale ja ei suutnud liikuda sammugi, sest mul oli tohutu hirm.“ (Poola, 18aastane naistunnistaja ja -kannatanu, seksuaalse kuritarvitamise kohtuasi)

„Pidin ootama küsitlemisruumi ukse taga pingil. Kogu aeg kartsin, et keegi väljub kohtusaalist. Nad kõik võisid sealt iga hetk lahkuda. Seepärast läksin sageli kuhugi nurka või kõndisin ringi... Mu bioloogiline isa tuli kogu oma kaaskonnaga ja nad kõik seisid koridoris, siin-seal. Ma pidin – kohtunik viis mind sealt läbi – kõigi nende vahelt läbi minema ja see oli tõeliselt... Kuni jõudsin küsitlemisruumi. Ka kohtuniku meelest oli asi valesi.“ (Saksamaa, 14aastane naissoost menetlusosaline, isikuhoolduse kohtuasi)

Lapse õigus eraelu puutumatusel ja konfidentsiaalsusel

ELi õigusaktides nõutakse, et liikmesriigid kaitseksid lapskannatanute eraelu, isikut ja mainet ning väldiksid mis tahes sellise teabe avalikku levitamist, mis võib põhjustada lapskannatanu isiku tuvastamise. Isikuandmete kaitse üldmääruse kohaselt peab isikuandmete hankimiseks olema alla 16aastaste laste puhul vanema nõusolek ning vähemalt 16aastaste laste korral lapse enda nõusolek. Riiklikes õigusraamistikutes nõutakse seepärast meetmeid, et kaitsta kriminaalmenetluses osalevate laste isikut ja eraelu. Tsiviilmenetluses on eraelu puutumatus kaitstud mitmesugusel määral sõltuvalt konkreetsest tsiviilõiguse valdkonnast ja lapse rollist menetluses. Kolmes riigis aitavad iseregulatsiooni meetmed tagada, et laste isikuandmed jäävad konfidentsiaalseks ning neid ei avaldata meediale ega üldsusele.

FRA 23. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid kehtestama meetmed, et vältida laste mis tahes kokkupuudet kostjate ja muude menetlusosalistega, keda laps võib karta. Sellised meetmed on näiteks videoühendus, last kostja eest varjav sirm või kostja eemaldamine kohtusaalist lapse küsitlemise ajaks. Liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama lapsesõbraliku keskkonna menetluse kõigis etappides ning sobivad lapsesõbralikud ooteruumid ja eraldi sissepääsud kõigis kohtutes ja politseiijaoskondades. Neid tuleks kasutada süstemaatiliselt, et kaitsta last oletatavate kurjategijatega või lapsega konfliktis oleva pereliikmega kohtumise ning rusuva keskkonna eest küsitlemist oodates või mitmes menetluses osalemise korral.

Laste sõnul tekitavad neis tsiviilmenetluses osalemisel hirmu ja stressi ebapiisav konfidentsiaalsus ja puudulik andmekaitse. Nad kardavad, et kohtuasja ja menetluse üksikasjad võivad saada avalikuks. Mitu last kurtis, et nende kohtuasjade üksikasjadest said teada kool, kogukond või ümbruskond. Lapsed teatasid, et neil oli ebameeldiv, kui inimesed nende ümber teadsid nende rollist menetluses, nende pereoludest või kohtuotsustest. Mõnikord teatasid lapsed ka kiusamisest või häbimärgistamisest eakaaslaste seas või kohalikus kogukonnas, sest õpetajad, vanemad, sugulased, spetsialistid või meedia olid avalikustanud teavet.

Kooskõlas spetsialistide kogetuga teatas siiski ainult mõni laps isikuandmetega seotud rikkumisest, mis tulenes tema kohtuasja teabe avaldamisest meedias. Mõni laps teatas, et tema vanemad olid osalenud telesaadetes ja avalikustanud seal kohtuasja üksikasju seksuaalse kuritarvitamise kohta. Lapsed mainisid ka kohtuasju, kus meedia oli avalikustanud osa teavet, sealhulgas lapse isiku ilma tema nõusolekuta. Samas märkis mõni laps, et avalikustamine meedias ja selliste kohtuasjade parem teadmine üldsuse seas võivad mõjutada laste kogemusi positiivselt, suurendades kogukonna teadlikkust.

FRA 24. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peavad asjakohaste õigusaktide ja meetmetega tagama kohtumenetluses osalevate laste isiku ja eraelu kaitse, näiteks pidades kohtuistungit kinnisena või kasutades küsitlemisel videoühendust või varem salvestatud ütlusi. Tuleb võtta meetmeid, et tagada, et laste isikuandmed jäävad rangelt konfidentsiaalseks ning neid ei avaldata meediale ega üldsusele. Salvestisi tuleb hoida turvaliselt ja lapse isikut tuleb kaitsta ka internetis kõigis õigusvaldkondades ja sõltumata lapse rollist menetluses. Isikuandmetele tohib anda juurdepääsu ja neid edastada ainult siis, kui seda on tingimata vaja, ning alati arvestades lapse parimaid huve ja arvamusi.

Õigus mittediskrimineerimisele

Ohvrite õiguste direktiivis on sätestatud, et ohvrite õigusi kohaldatakse mittediskrimineerival viisil ning et ohvrite staatust tunnustatakse ja kõigis kriminaalmenetluse raames toimuvates kokkupuudetes ohvriabiteenuseid osutavate asutuste või pädevate asutustega suhtutakse ohvritesse nende isikupära arvestades. Küsitletud spetsialistide teadlikkus ja arusaamine vajadusest osutada lastele eriteenuseid, arvestades muu hulgas laste etnilist tausta või päritoluriiki, sugu või puuet, on mitmesugune. Uuringu mõnes liikmesriigis keskendunud spetsialistid rohkem kohtumenetluses osalevate roma laste diskrimineerimise probleemile, teistes pöörati rohkem tähelepanu puudega lastele, välisriigist pärit lastele või rahvusvahelise inimkaubanduse ohvritele. Spetsialistid väljendasid kahtlust, et nende väheste eriteadmiste tõttu on teenused teatud rühmade jaoks raskemini kättesaadavad. Mõnes liikmesriigis selgus olevat mitu paljulubavat algatust. Näiteks Ühendkuningriigis tõlgitakse lapsesõbralikud teabematerjalid eri keeltesse, kasutatakse seksuaalse kuritarvitamise ohvriks langenud tüdrukute küsitlemisel naispolitseinikke, pakutakse suulist tõlget (sh viipekeele tõlget) ja antakse prokuröridele suuniseid vaimse alaarenguga isikute küsitlemise kohta.

Lapsed ei rõhutanud diskrimineerimise probleemi. Paljud ütlesid selle asemel, et neid koheldi õiglaselt ja austavalt. Lisaks kirjeldas hulk lapsi n-õ positiivse diskrimineerimise kogemist ja seda, et neid koheldi paremini, sest nad olid lapsed. Seal, kus diskrimineerimisest teatati rohkem, oli see seotud vanusega. Lapsed, kes kurtisid vanusest tingitud ebaõiglase kohtlemise üle, osalesid peamiselt tsiviilmenetluses.

„Sain aru, et kui sain vanemaks, muutusid mu valikud veidi tähtsamaks, ja mul oli sellest kahju – ka 5-, 10- ja 15aastase lapse valikud on samamoodi tähtsad.” (Prantsusmaa, 17aastane naissoost menetlusosaline (küsitletud kohtus 6–17aastasena), vanemakohustuste ebapiisava täitmise kohtuasi)

Murdepunkt saabub ligikaudu 14aastaselt. Alla 14aastased lapsed teatasid, et neid oli koheldud vanuse tõttu teistmoodi – laste arvates ei võtnud spetsialistid neid piisavalt tõsiselt ega arvestanud nende ütluste, arvamuste, soovide ega tunnetega. Nad leidsid, et õiguskaitse on täiskasvanutele kättesaadavam ja täiskasvanud saavad osaleda vabamalt kohtumenetlustes, sest nad suudavad paremini väljendada arvamust. Mõni laps võrdles selle põhjendamiseks oma osalemist nooremana ja vanemana, järeldades, et vanemaks saades osales ta rohkem, sest suutis paremini väljendada oma tundeid ja spetsialistid kuulasid teda samuti rohkem. Paljud, sealhulgas üle 14aastased lapsed kurtsid siiski, et spetsialistid suhtusid neisse kas kui täiskasvanutesse või väikelastesse, arvestamata nende küpsust. Vähem teatasid lapsed diskrimineerimisest seoses sotsiaalse tausta, soo, rolliga menetluses või etnilise päritoluga. Ebaõiglasest kohtlemisest teatasid näiteks Hispaania ja Bulgaarias roma lapsed, Eestis venekeelsed lapsed ning Prantsusmaal vähemusrassi või etnilisse vähemusrühma kuuluvad lapsed.

Küsitaja: *„Kas keegi oskas seal sinu keelt?”*

Laps: *„Ei. Nad olid bulgaarlased.”*

(Bulgaaria, 14aastane meestunnistaja, mõrva kohtuasi)

FRA 25. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et menetluslikud kaitsemeetmed hõlmavad diskrimineerimisvastaseid meetmeid ning et teenuseid kohandatakse laste erivajaduste ja haavatavusega. Teavet tuleks anda keeles, millest laps aru saab, kohandades seda näiteks lapse emakeelega või arvestades puudega lapse keelebarjääre. Spetsialistid peaksid saama piisavalt tuge, suuniseid ja koolitust, et nad saaksid arvestada laste erinevaid vajadusi, või – kui see ei ole võimalik – suunata laps eriteenistusse.

FRA 26. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid pöörama erilist tähelepanu õiguskaitse kättesaadavuse lihtsustamisele ning vajaliku tasuta õigusabi, esindaja ja toe pakkumisele eriti haavatavas olukorras olevatele lastele, arvestades sealhulgas suulise või kirjaliku tõlke võimalikku vajadust või takistusi, näiteks füüsilist või muud puuet. Tuleks võtta meetmeid, et lihtsustada õiguskaitse kättesaadavust haavatavas olukorras olevatele lastele, näiteks vaesuses elavatele lastele, roma lastele ning lastele, kes on pagulased, varjupaigataotlejad või vanematest eraldatud rändajad, pöörates samuti erilist tähelepanu diskrimineeritud lastele, näiteks vihakuriteo ohvritele. Õiguskaitse kättesaadavuse teave tuleks teha kättesaadavaks kõigile lastele, vanuserühmde kaupa.

Lapse parimate huvide kaitse põhimõte

ELi põhiõiguste hartas ja ELi teiseses õiguses on üks prioriteete lapse parimad huvid, ja see põhimõte on lõimitud enamiku ELi liikmesriikide normatiivraamistikku. Enamik eri riikide vastajaid peab seda siiski keerukaks ja ebamääraseks mõisteks, mille kohaldamine sõltub suuresti tõlgendamisest. Samuti märgivad nad, et neil puuduvad lapse parimate huvide tuvastamiseks, hindamiseks ja nende järgimisest teatamiseks vahendid.

Küsitletud lastel näis olevat raskusi parimate huvide mõistest arusaamisega; mõni neist suutis sel teemal arutleda alles pärast selgituste saamist. Pooled lastest – nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses – ütlesid, et nende parimaid huve oli järgitud. Sellega tahtsid nad enamasti öelda, et kohtuotsus vastas nende ootustele või oli kohtumenetlus olnud nende arvates üldiselt õiglane, selge ja lapsesõbralik. Kriminaalmenetlustes tähendas see peamiselt, et kohtuotsused määrati vanglakaristus, karistused ei olnud liiga leebed ning lastel ei olnud tunnet, et kohtuotsus või süüdistatava lapse õigusi oleks peetud nende õigustest tähtsamaks. Tsiviilmenetlusega seoses leidsid lapsed, et nende parimaid huvisid eirates peetakse isikuhoolduse vaidlustes vanemate õigusi liiga tähtsaks ja spetsialistid ei kuula lapsi kasu perekonda või hoolekandeesutusse paigutamisel ära. Kasu perekonda või hoolekandeesutusse paigutamise kohtuasjades osalenud lapsed märkisid, et tulemused olid nende parimates huvides, kui neid ei eraldatud vanematest. Viimati nimetatud juhtumite

puhul tunnistasid lapsed siiski ka seda, et kui spetsialistid selgitavad neile otsuseid ja seda, miks need on kooskõlas nende parimate huvidega, võib nende arusaam muutuda ja nad võivad nõustuda, et nende parimate huvidega on arvestatud.

Küsitaja: „Kas kohtu otsus selle kohta, kuhu sa peaksid jääma, kelle juures sa peaksid elama, oli tehtud sinu parimates huvides?“

Laps: „Jah, sest mõnikord juhtub, et lapsed tahavad minna koju tagasi, aga nad ei saa, sest nende vanemad jooivad või peksavad. Sel juhul on neil parem keskusesse jääda, sest seal ei joo ega peksa keegi.“ (Poola, 11-aastane meessoost menetlusosaline, hoolekandeesutusse paigutamise kohtuasi)

FRA 27. arvamus

Et kindlustada lapse parimate huvide järgimine, peavad ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL tagama õigusaktides selged lapse parimate huvide tuvastamise ja hindamise kriteeriumid: arvestada tuleb lapse arvamusi, isikut, kaitset, turvalisust ja haavatavust. Parimate huvide põhimõtet tuleb kohaldada laialdaselt. Lapse parimate huvide määramine peab olema valdkonnaülene. Samuti tuleks õigussätetes nõuda selle teatamist, kuidas hinnati lapse parimaid huve. Tuleks välja töötada hindamiseeskirjad, -suunised ja -protokollid. Spetsialistid peaksid tagama, et lapsed mõistavad, mida tähendab parimate huvide mõiste, eriti kui neile selgitatakse menetluse käiku ja tulemusi.

Spetsialistide koolitamine

Vajadus koolitada ohvrite või võimalike ohvritega töötavaid ametnikke on sätestatud ELi teiseses kriminaalõiguses. Ohvrite õiguste direktiivis laiendatakse vajalikku koolituse ulatust õigustöötajate eri rühmadele, sealhulgas politseinikele, juristidele ja ohvriabi teenuste osutajatele, et nad suudaksid tunnustada ohvrite staatust ning kohelda neid austavalt, professionaalselt ja mittediskrimineerivalt.

Uuringud osutavad, et kõigis lastega seotud õigussüsteemi valdkondades puuduvad spetsialistidel lastega töötamiseks piisav spetsialiseerumine ja väljaõpe. Vastajate sõnul tuleks õigustöötajatele kasuks lastega suhtlemise koolitus ja sotsiaaltöötajatele koolitus, kus käsitletakse lastega seotud õigusakte. Spetsialistide arvates on koolituse kättesaadavus piiratud ja see on peamiselt vabatahtlik. Lisaks takistab järjekindlat osalemist koolitusprogrammides tavaliselt aja ja vahendite puudus. Koolituseelarveid on kärbitud ja sageli sõltub osalemine sellest, kas koolitus on tasuta.

Isegi kui muud kaitsemeetmed on kehtestatud, kaasnevad lastega töötavate spetsialistide väheses spetsialiseerumise ja väljaõppega sageli kahjulikud tavad, mis võivad tekitada lastele emotsionaalset ja füüsilist kahju. Samuti mõjutab see laste õiguste arvestamist menetluse ajal. Vastajad hindavad spetsialistide käitumist lastega palju positiivsemalt, kui spetsialistid on osalenud sihtotstarbelisel koolitusel. Näiteks sotsiaaltöötajad pidasid Soome politseid, kes oli läbinud laste küsitlemise kohustusliku koolituse, laste küsitlemisel väga pädevaks. Spetsialistid märkisid ka, et koolitus võib parandada nende olemasolevaid oskusi ja teadmisi töömeetoditest. Ka lapsed hindavad paremini spetsialiste, kes kuuluvad süstemaatilisemat väljaõpet saavatesse rühmadesse. Näiteks annavad lapsed positiivsema hinnangu sotsiaaltöötajatele, kellel on suurema töönaosusega piisav kutsetaust ja piisav töökoogemus, kui õigustöötajatele, kellel sageli puudub lastega töötamise kogemus.

Kokkuvõttes tuleks spetsialiste koolitada arvestama laste vajadusi ning mõistma nende tundeid ja soove. Spetsialistid peaksid võimaldama lastel teha kättesaadavate menetluslike kaitsemeetmete seast teadlikke valikuid.

FRA 28. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kõik lastega kokkupuutuvad spetsialistid saavad laste õiguste, lapsesõbraliku sõnalise ja mittedõnalise suhtlemise ja keele, lapse arengu ning lastega seotud kriminaal- ja tsiviilõiguse teemal väljaõppe. Spetsialiste tuleks koolitada tuvastama eri vanuserühmadesse kuuluvate laste erinevaid vajadusi, et nad saaksid neid arvestada ja lastega asjakohaselt suhelda. Tuleks edendada kohtunikele ja prokuröridele üldise ja erikoolituse pakkumist. Esmatasandi spetsialistidele, näiteks politsei- ja kohtutöötajatele, peaks koolitus olema kohustuslik. Tuleks välja töötada spetsiaalsed koolitusmoodulid eri spetsialistidele, mis arvestavad nende rolli.

FRA 29. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et lapsi küsitlevad ainult väljaõppega spetsialistid ning spetsialistidele on kohustuslik pidevalt osaleda laste küsitlemise koolitustel. Sellega suurendatakse koolitusvõimalusi, väljaõppega spetsialistide arvu ja väljaõppega spetsialistide kohalolekut küsitlemisel. Lapsi küsitlevatele spetsialistidele tuleb pakkuda erikoolitust, kus käsitletakse asjakohaseid küsitlemismeetodeid, laste küsitlemise olemasolevaid suuniseid ja asjakohast õiguslikku alust.

FRA 30. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kõiki lastega kokkupuutuvaid spetsialiste on koolitatud teavitama last nõuetekohaselt nii sisu kui ka vormi poolest, selgitama kõiki menetluse elemente lapsesõbralikult ja kontrollima, kas laps saab aru. See peaks võimaldama lapsel teha teadlikke otsuseid osalemise kohta kohtumenetluses.

FRA 31. arvamus

ELi liikmesriigid peaksid tagama koolituste korraldamise riigi tasandil, et anda kõigile spetsialistidele võrdne võimalus osaleda ja aidata sellega vältida eri kohtades elavate laste ebavõrdset kohtlemist. Koolitust peaksid täiendama järelevalve ning tavade vahetamine eri valdkondade spetsialistide vahel. Samal ajal peaks EL pakkuma liikmesriikidele spetsialistide koolitamiseks stiimuleid ning toetama paljulubavate tavade vahetamist liikmesriikide sees ja vahel ning ELi koolitusmoodulite väljatöötamist.

Valdkonnaüleline koostöö

Spetsialistide teatel on lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamiseks väga oluline, et kaasatud spetsialistid kooskõlastaksid tegevust ja teeksid koostööd menetluse kõigis etappides. Kui spetsialistid teevad kohtuasja raames koostööd, on lapsed nende hinnangul paremini ette valmistatud, teavitatud ja toetatud, mis tähendab, et soodustatakse lapse osalemist ja tagatakse paremini nende kaitse.

Vastajate arvates puuduvad spetsialistide töö kooskõlastamise mehhanismid. See venitab menetlusi ja seetõttu ei ole tavad ühtlustatud. Valitseb üldine arusaam, et koostööd võiks parandada töökorralduse väljatöötamine. Sellega seoses hindasid spetsialistid positiivselt selliseid tavasid nagu Soomes ja Ühendkuningriigis eestkostjate tandemi kasutamine, Hispaanias, Horvaatias ja Prantsusmaal valdkonnaüleste spetsialiseerunud meditsiiniüksuste kasutamine ning valdkonnaülese koostöö valismudelite kasutamine, näiteks Saksamaal Müncheni mudeli kasutamine.

Laste vastused kinnitavad spetsialistide soovitusi edendada kooskõlastamist, et vähendada lastele avalduvat kahjulikku mõju, mis tuleneb näiteks korduvast küsitlemisest ning menetluslike kaitsemeetmete ja teabe puudumisest.

FRA 32. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama, et kutseühingud ja muud asjakohased osalised edendavad asutuste koostööd ja valdkonnaülest lähenemist. Koostöö soodustamiseks tuleks edendada ka spetsialistide standardset töökorda.

Ressursside kättesaadavus

Spetsialistid märkisid korduvalt, et eraldatud inim- ja raharessursid on ebapiisavad. Kohtunike ja sotsiaaltöötajate töökoormus on suur ning neid on liiga vähe. Eraldatud ressursid ei ole kooskõlas kohtuasjade arvuga ega menetlustes osalevate laste vajadustega. Isegi tugeva riikliku õigusraamistikuga riikides leitakse, et säästmismeetmed võivad ohustada raamistiku või olemasolevate heade tavade alusmeetmete rakendamist. Piisavate ressursside vajadusele ja nende puudumisele viitab selgelt, et vähe on lapsi, kes märgivad, et nad on saanud lapsesõbralikke teabematerjale või et neid küsitleti lapsesõbralikus küsitlemisruumis. Spetsialistide lapsega arvestav käitumine lapsesõbraliku menetluse tagamisel on väga tähtis.

FRA 33. arvamus

ELi liikmesriigid ja (kui asjakohane) EL peaksid tagama piisavad ressursid, et täita nii sisuliselt kui ka ajaliselt laste vajadused igat liiki kohtumenetlustes. Tuleb eraldada asjakohased inim- ja raharessursid, et tagada küsitlemisruumide varustamine töökorras salvestusseadmetega ning suuniste ja protokollide ning lapsesõbralike teabematerjalide koostamine ja levitamine. Kaasnevaid kulusid saab vähendada väljatöötatud materjalide vahetamisega piirkonnas või sellega, kui küsitlemisruume kasutavad eri osalised. Tugiteenuste kättesaadavaks tegemiseks ning valdkonnaülese lähenemise koolituse ja tegevuse kooskõlastatuse edendamiseks spetsialistide seas tuleks eraldada täiendavaid rahalisi ressursse.

Euroopa Liidus osaleb seoses vanemate lahutusega või kuriteo kannatanu või tunnistajana kohtumenetluses igal aastal ligikaudu 2,5 miljonit last. Ehkki nende tõhus osalemine kohtumenetluses on väga oluline, et parandada õigusemõistmist, on laste kohtlemine õigussüsteemides endiselt problemaatiline. Euroopa Põhiõiguste Amet (FRA) uuris, kui palju tegelikult järgitakse lapse õigust olla ära kuulatud, õigust saada teavet, õigust kaitsele ja õigust mitte olla diskrimineeritud. Selle raames küsitleti põhjalikult kohtumenetluses osalenud spetsialiste ja lapsi. Esimeses aruandes tutvustati spetsialistide seisukohti. Käesolevas aruandes keskendutakse laste seisukohtadele, andes ülevaate teguritest, mis takistavad laste arvates nende täielikku osalemist, ja meetmetest, mis võivad aidata selliseid takistusi kõrvaldada. Nagu esimeseski aruandes, rõhutatakse ka teises, et teha on veel palju, et õigusemõistmine kõikjal ELis oleks tõeliselt lapsesõbralik.

Lisateave

Täielik aruanne „Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States“ (Lapsesõbralik õigusemõistmine – Euroopa Liidu üheksas liikmesriigis kohtumenetluses kannatanu, tunnistaja või menetlusosalisena osalenud laste seisukohad ja kogemused) on avaldatud aadressil <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice-childrens-view>

Muud asjakohased FRA väljaanded:

- FRA, „Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused seoses laste osalemisega tsiviil- ja kriminaalkohtumenetlustes Euroopa Liidu 10 liikmesriigis“, Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2015, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens>, ja selle kokkuvõte, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-summary> (24 keeles)
- FRA-ECtHR, „Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat“, Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2016, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/handbook-european-law-child-rights> (22 keeles)
- FRA, „Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims“ (Kuriteoohvrid Euroopa Liidus: ohvriabi ulatus ja olemus), Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2015, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>
- FRA, „Puuetega laste vastane vägivald: õigusaktid, poliitika ja programmid Euroopa Liidus“, Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2015, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/children-disabilities-violence>, ja selle kokkuvõte, <http://fra.europa.eu/en/violence-children-disabilities-eu-summary> (24 keeles)
- FRA, „Vanemliku hoolitsuseta laste eestkostete. Eestkostesüsteemide tugevdamine, et need vastaksid inimkaubanduse lapsõhrite erivajadustele“, Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2014, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/guardianship-children-deprived-parental-care-handbook-reinforce-guardianship> (23 keeles)
- FRA taustadokument „Child rights' indicators in the field of family justice“ (Lapse õiguste näitajad perekonnaõiguse valdkonnas), 2013, <http://fra.europa.eu/sites/default/files/child-friendly-justice-indicators-v1-o.pdf>

Ülevaade FRA tegevusest lapse õiguste valdkonnas: <http://fra.europa.eu/en/theme/rights-child>

Väljaannete talitus

© Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2017
Illustratsioonid: © FRA

Print: ISBN 978-92-9491-470-5, doi:10.2811/012338
PDF: ISBN 978-92-9491-489-7, doi:10.2811/942973

FRA – EUROOPA LIIDU PÕHIÕIGUSTE AMET

Schwarzenbergplatz 11, 1040 Viin, Austria
Tel +43 158030-0 – Faks +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency